

УДК [373.2.06:159.942.5]:355.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-46>

Катерина СУЯТИНОВА,

orcid.org/0000-0003-0263-4800

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри дошкільної освіти

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) k9781424@gmail.com

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті автор розглядає важливість дошкільного віку як початкового етапу соціалізації дітей. У зв'язку з широкомасштабним вторгненням росії 24 лютого 2022 року на територію України загострилися такі проблеми: збільшилася кількість сімей, які розпадаються, де є загиблі родичі, побільшала кількість біженців та переселенців, активізувалася проблема осиротіння та порушення прав дитини та ін. У стані війни діти дошкільного віку належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах. Наукова думка в умовах воєнного стану віднаходить можливості проводити психолого-педагогічні дослідження, щоб допомогти та підтримати, зокрема дітей дошкільного віку, у цей непростий час. Розкривається негативний вплив на дошкільників та наукові уявлення щодо соціально-психолого-педагогічних особливостей дітей у зв'язку з пережитими ними подіями. У 2023 році питання щасливого безпечного дитинства маленьких українців залишається актуальним і відкритим. Негативними факторами, які ускладнюють процес соціалізації є: тривалий час знаходження дитини під впливом несприятливого, ворожого середовища; опосередкована, а часом навіть і безпосередня участь у театрі військових дій; втрата друзів, домівки, близьких. Всі ці події залишили свій відбиток на вразливій дитячій психіці, а не до кінця прожиті травмуючі ситуації і далі можуть впливати на поведінку дітей, перешкоджаючи їх соціалізації до нових соціальних умов.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, дошкільне дитинство, діти війни, психологічний стан.

Kateryna SUIATYNOVA,

orcid.org/0000-0003-0263-4800

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Preschool Education

Kryvyi Rih State Pedagogical University

(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) k9781424@gmail.com

PRESCHOOL CHILDREN'S SOCIALIZATION IN WAR CONDITIONS

In the article, the author considers the preschool age importance as the initial stage of children's socialization. The all-out offensive of russia to the territory of Ukraine on February 24, 2022 has intensified the following problems: the number of families that are falling part, where there are dead relatives, the number of refugees and displaced people has increased, the problem of orphanhood and violation of children's rights has intensified, etc. During any war, children of preschool age belong to the most vulnerable category of the population. Being in danger and in a prolonged stressful state, the child is deprived of normal conditions for development and education. Due to the feeling of anxiety, tension, fear, uncertainty, the process of full socialization of the child is complicated. Children who are forced to be displaced from the zone of active hostilities face the problem of social adaptation, being in new social conditions. Scientific thought in the conditions of martial law finds opportunities to conduct psychological and pedagogical research to help and support, in particular, preschool children, in this difficult time. The negative impact on preschoolers and scientific ideas about the social-psychological and pedagogical characteristics of children in connection with the events they experienced are revealed. In 2023, the question of a happy and safe childhood for young Ukrainians remains relevant and open. Negative factors that complicate the process of socialization are: a long time of the child being under the influence of an unfavorable, hostile environment; indirect, and sometimes even direct participation in the theater of military operations; loss of friends, home, loved ones. All these events left their mark on the vulnerable children's psyche, and traumatizing situations that have not been totally lived through can further influence the behavior of children, preventing their socialization to new social conditions.

Key words: socialization, social adaptation, preschool childhood, children of war, psychological state.

Постановка проблеми. З 2014 р. в Україні триває збройний конфлікт, який загострився з повномасштабним вторгненням росії 24.02.2022 р. на територію України. У зв'язку з цими подіями проблеми соціальної сфери поширилися та збільшилася кількість сімей, які розпадаються, де є загиблі родичі, збільшилася кількість біженців та переселенців, активізувалася проблема осиротіння та порушення прав дитини та ін.

За останні понад 14 місяців станом на 8 травня 2023 р. за даними Офісу Генерального прокурора 480 дітей загинули, 964 дитини поранені. За даними Національного інформаційного бюро 19393 дитини депортовані, 364 – повернуті. Вказані цифри не є остаточними. Найбільше дітей постраждали в Донецькій області – 455, Харківській – 275, Київській – 128, Херсонській – 96, Запорізькій – 89, Миколаївській – 89, Чернігівській – 70, Дніпропетровській – 67, Луганській – 66 (Через агресію рф в Україні постраждали 1444 дитини, 2023).

Уведення Президентом України В. Зеленським воєнного стану позначилося на всіх сферах життя українців. У стані війни діти дошкільного віку належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах (Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану, 2022).

Збройні конфлікти супроводжуються використанням військової сили, брудних інформаційних технологій, маніпуляцій, погроз, репресій. Страждають діти, дорослі – мирні українці. «Українські діти стали свідками не тільки жорстоких бомбардувань, ракетних обстрілів, масштабних пожеж, вибухів, руйнувань, вбивств та насильства. У мільйонів дітей війна вкрала святкування днів народження, час з родиною та зустрічі з друзями, позбавила власного ліжка, улюбленої чашки, домашніх тварин» (Меркулова, 2023).

Наукова думка в умовах воєнного стану віднаходить можливості проводити психолого-педагогічні дослідження, щоб допомогти та підтримати, зокрема дітей дошкільного віку, у цей непростий час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розроблено сучасні вітчизняні та зарубіжні кон-

цепції соціалізації особистості (І. Зверева, Н. Лавриченко, Т. Кравченко, І. Рогальська, С. Савченко, С. Харченко); розкрито соціально-психологічні аспекти соціалізації з урахуванням вікових особливостей особистості (В. Абраменкова, К. Абульханова-Славська, І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, О. Кононко, В. Кудрявцев, О. Леонтєв, О. Малахова, Т. Пантюк, Ю. Удовенко); соціально-педагогічні засади проблеми з урахуванням нової соціокультурної ситуації характеризуються у дослідженнях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Болгаріної, Т. Василькової, Ю. Василькової, М. Галагузової, Я. Гілінського, А. Капської, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Рижанової. Проблеми соціалізації особистості на різних етапах онтогенезу присвятили дослідження Ю. Богінська, Л. Варяниця, Н. Гавриш; різним аспектам становлення особистості в дошкільному дитинстві – Л. Артемова, Т. Андрющенко, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Денисенко, А. Капська, Ю. Косенко, Т. Кравченко, С. Курінна, І. Мардарова, М. Машовець, В. Нестеренко, Т. Поніманська, Т. Степанова, І. Страцинська та ін.

Мета дослідження – вивчення особливостей та соціалізації дітей дошкільного віку в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи проблему соціального становлення особистості, В. Сухомлинський влучно зауважив, що «у людині її людські риси формуються тільки тому, що з першого подиху свого життя вона – істота суспільна. Суспільна сутність людини виявляється в її стосунках, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи у стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні й духовні потреби, дитина залучається до суспільства, стає його членом». За словами В. Сухомлинського, найтонші, найчутливіші корінці правильної соціалізації лежать у почуттях і переживаннях, «вони – ніби малесенький магніт, закладений у дитячій істоті, який притягує її до інших людей, робить її чутливішою, сприйнятливою до слів, навчань, ідей, настанов» (Сухомлинський, 1976: 451).

Проаналізувавши низку концепцій, підходів, теорій із проблеми періодизації психічного розвитку людини, ми дійшли висновку, що період дошкільного дитинства є найвідповідальнішим періодом у її життєвому циклі. Період дошкільного дитинства посідає особливе місце в соціологічній, педагогічній і психологічній науках, розглядається як «період первинного фактичного становлення особистості» (О. Леонтєв) (Суятинова, 2016: 21–22).

Дошкільний вік є початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування й пізнання (Р. Буре, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, Г. Люблінська, Т. Піроженко та ін.). Значення періоду від народження до вступу до школи полягає в набутті вихідних людських знань і вмінь, психічних якостей і властивостей, необхідних людині для життя в суспільстві. У цей період зростає пізнавальна активність дитини, чому сприяють становлення смислової пам'яті, довільної уваги. Значно підвищується роль мовлення в пізнанні довкілля й у розвитку спілкування, різних видів дитячої діяльності. Відбувається інтенсивний розвиток особистості дитини, її волі, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб, загальна й диференційована самооцінка, елементи вольової регуляції поведінки (Богущ, 2006: 219).

Дослідниця І. Рогальська тлумачить поняття «соціалізація особистості в дошкільному дитинстві», як процес становлення дитячої особистості у її взаємодії із соціальним світом на основі порівнявального входження дитини у систему соціальних зв'язків, активного освоєння соціокультурного досвіду через її суб'єктивне пізнання суспільного довкілля та конструювання образу соціального світу» (Рогальська, 2008: 17).

Специфіка соціалізації особистості у дошкільному дитинстві, на думку Інни Петрівни, полягає у неперервній зміні простору її «соціального дозрівання», у забезпеченні розширення ступеня свободи при її введенні в суспільне довкілля, у розвитку її суб'єктивної активності та формуванні соціальної компетентності, у соціально-емоційному освоєнні суспільного довкілля, тому зорієнтована на збагачення життя дітей у соціокультурному просторі (Рогальська, 2008: 26). Основними завданнями соціалізації на етапі дошкільного дитинства І. Рогальська визначає такі: забезпечення активного пристосування дітей до нових для них соціальних умов життєдіяльності; набуття соціально-емоційної рівноваги та стійкості до впливу змінних умов соціального середовища; розширення та збагачення досвіду конструктивної взаємодії з людьми, які їх оточують, на міжособистісному рівні та побудова соціальних стосунків через розвиток способів комунікації, формування уявлень про способи та норми спілкування з довкіллям; розвиток активності, ініціативності, самостійності і відповідальності як базових якостей особистості; залучення дітей у широке суспільне довкілля для формування уявлень про життя людей у соціумі, формування гармонійних стосунків з однолітками через органі-

зацію взаємодії на рівні емоційного спілкування, вибудовування соціальної поведінки дитини в суспільному довкіллі (Рогальська, 2008).

Дослідниця І. Загарницька у монографії «Феномен дитинства: філософсько-соціологічний аналіз» присвятила увагу феномену дитинства у всьому розмаїтті його сутнісних характеристик, особливостей функціонування та закономірностей розвитку в сучасних соціокультурних реаліях. Зроблено ґрунтовний аналіз розмаїття підходів до розуміння сутності соціалізації особистості, детально розглянуто особливості цього процесу у дитячому віці, виокремлено головні принципи соціалізації дитини в сучасному світі та в Україні зокрема, приділено увагу нормативно-правовому забезпеченню соціалізації на міжнародному та українському рівнях (Загарницька, 2011).

У своєму дослідженні С. Сіваш зауважує, що процес соціалізації дітей дошкільного віку залежить від їх вікових особливостей та виду провідної діяльності у певному віці, а саме: до року (спілкування у родинному колі з рідними та батьками, через яких переймаються шаблони поведінки, родинні цінності, діти пізнають новий для себе світ); від року до трьох (додається спілкування з дітьми різного віку у колективі: на ігрових майданчиках, у закладі дошкільної освіти тощо), де діти набувають досвіду з основних правил і норм спілкування, вчать товаришувати, співчувати, розуміти один одного; до шести років (вагомим стає таке спілкування, завдяки якому встановлюється діалог із соціумом, передається досвід людства, діти розвивають емпатію тощо) (Сіваш, 2023). Усе це на сучасному етапі в багатьох випадках унеможливується через військові події в Україні.

Науковці сходяться в думці, що процес соціалізації тісно пов'язаний з культурним процесом, фактично є його суттю (Докаш, 2014: 182). Засобами соціалізації є виховання, освіта, культура і розгортається цей процес в конкретних умовах життєдіяльності індивіда; «охоплює всі аспекти залучення особистості до культури, навчання і виховання, за допомогою яких людина набуває соціальності і спроможності брати участь у соціальному житті» (Докаш, 2014: 184).

Уходження дитини в соціальне середовище, яке стало неструктурованим, непередбачуваним та нелогічним, породжує внутрішньо особистісний конфлікт. Соціалізація, за своєю суттю, – процес конфліктного походження, адже вона відбувається організовано та з примусом держави і суспільства; проходить під контролем, а в дитячому віці і поготів. У період війни адекватність контролю

має стати прямо пропорційною психологічному стану дитини та гармонійно поєднатись із ним (Бондаренко, 2022: 81).

У педагогіці питання впливу війни на формування особистості дитини порушували Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський, проблеми переселенців досліджували Ю. Жданович, О. Просіна, виховання дітей в умовах пограниччя – І. Шкільна. Реалістично оцінюючи життя та дитинство й дитину у непростих життєвих ситуаціях, Я. Корчак звертає увагу на роль батьків, які мають допомогти дитині зрозуміти життя і себе в ньому (Журба, 2022: 107).

У 2016 році Законом України № 936-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» введено поняття «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми, 2016: Ст. 99). Низка провідних науковців (О. Алексєєва, П. Волошин, К. Дуванська, К. Ігнатенко, В. Коваленко, Л. Ковальчук, Ю. Луценко, В. Макаров, Т. Проскуріна, І. Трубавіна та ін.) вивчали соціально-педагогічні, психологічні особливості, поведінку дітей-жертв війни, зміст і технології роботи з ними, несприятливі умови соціалізації на Донбасі. Однозначних наукових уявлень щодо соціально-психолого-педагогічних особливостей дітей у зв'язку з пережитими ними подіями надзвичайної сили та розмаху не існує (Курило, 2018).

За Ю. Бондаренко «унаслідок подій війни психологічний стан особистості розбалансовується на всіх її структурних рівнях: потребнісно-мотиваційному; когнітивно-пізнавальному; морально-вольовому; міжособистісному – утрата зв'язків із родиною, друзями та родичами» (Бондаренко, 2022: 86).

Діти в районах збройних конфліктів мають високий рівень психічних розладів, включаючи посттравматичний стресовий розлад, депресію, тривогу, поведінкові проблеми та синдром дефіциту уваги та гіперактивності, а також функціональні порушення (Samara, 2020).

Особливостями соціальної адаптації та інтеріоризації дітей в умовах воєнного часу В. Бондаренко вважає, що це нестача базових життєвих ресурсів або розуміння того, що в будь-який момент їх можна втратити; постійний страх за своє здоров'я, рідних і близьких; порушення вольової та самоцінної сфери; виникнення когнітивного дисонансу між досвідом та дійсністю; погіршення функціонування або деактивація мотиваційно-ціннісного та діяльнісно-практич-

ного компонента особистості молодшого школяра; деформація навичок інтерактивної взаємодії з оточенням та дегуманізація емоційно-почуттєвої сфери; порушення всіх психічних функцій (Бондаренко, 2022).

Як бачимо, військові події подекуди унеможливають соціалізацію дітей дошкільного віку або повністю, або реалізуються частково. Адже неможливо при перевагах небезпечного середовища гармонійно та всебічно розвиватися, засвоювати позитивний соціальний досвід, традиції – на сучасному етапі переважають біль, страждання, боротьба за життя.

Як зазначили у 2019 році Л. Процик та І. Пампура «сьогодні діти війни – це уже не старше покоління, а покоління, яке лише проходить етап соціалізації, етап формування внутрішнього «я» і майбутнього зовнішнього, колективного «ми» (тобто, політичної та громадянської культури громади та усього народу) (Процик, 2019: 256). У 2023 році питання щасливого безпечного дитинства маленьких українців залишається актуальним і відкритим.

Негативними факторами, які ускладнюють процес соціалізації, на думку Л. Процик та І. Пампури, є: тривалий час знаходження дитини під впливом несприятливого, ворожого середовища; опосередкована, а часом навіть і безпосередня участь у театрі військових дій; втрата друзів, домівки, близьких. Всі ці події залишили свій відбиток на вразливій дитячій психіці, а не до кінця прожиті травмуючі ситуації і далі можуть впливати на поведінку дітей, перешкоджаючи їх соціалізації до нових соціальних умов (Процик, 2019).

Учені Українського католицького університету узагальнила травматичні події, які діти зазнали під час війни. Серед них: вимушені покинути своє місто чи селище, озброєні люди насильно проникли в будинок, дім обстріляли, розпад сім'ї через війну, член родини перебуває в ув'язненні, член родини пішов воювати, член родини отримав поранення або загинув під час бойових дій, стрілянина на дуже короткій відстані, залишалися довго в підвалі протягом тривалого обстрілу, відчуття сильного холоду, відчуття сильного голоду, бачив поранених, бачив убитих, допомагав нести поранених або мертві тіла, бачив когось закатованого, бачив жертв згвалтування або сексуального насильства, бачив багато вбитих людей одразу, отримав поранення, був живим щитом для солдатів, зазнав погроз, думав, що загине (Курило, 2018).

Відтак в Україні з'явилася типологія дітей, об'єднаних проблемами війни: діти, які прожи-

вають у повоєнному середовищі; діти з родин загиблих та поранених бійців; діти ВПО; діти, які отримали травми (травми дітей, які були свідками бойових дій, актів насилля; травми, отримані внаслідок вимушеного переїзду); діти із посттравматичними стресовими розладами та розладами адаптації (Процик, 2019: 255), діти-комбатанти (Чайка, 2019), (Процик, 2019: 258).

Висновок. Отже, у статті висвітлено проблему соціалізації дітей дошкільного віку в умовах війни. Проаналізувавши психолого-педагогічні дослідження визначено, що війна негативно впливає на розвиток дітей. Перспективами подальшого дослідження є представлення методичних рекомендацій з психолого-педагогічної підтримки дошкільників в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко В. Проблеми соціальної адаптації молодших школярів в умовах воєнного часу. *Вересень*. 2022. Т. 2, № 93. URL : <https://september.moipro.mk.ua/index.php/sept/article/view/219/179> (дата звернення: 07.05.2023).
2. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш [та ін.]; наук. ред. А.М. Богуш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
3. Докаш В. І., Онуфрієва Л. А., Рудзевич І. Л. Соціалізація особистості: соціопсихологічний контекст. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 24. С. 177–190. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_24_18 (дата звернення: 09.05.2023).
4. Журба К. Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. *Нова педагогічна думка*, 2022. № 2. С. 105–109. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/732806/1/457-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1291-1-10-20221109.pdf> (дата звернення: 09.05.2023).
5. Загарницька І. І. Феномен дитинства: філософсько-соціологічний аналіз: монографія. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2011. 320 с.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26 січня 2016 р. No 936-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. N 10. Ст. 99.
7. Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України : монографія. Київ : Талком, 2018. 240 с. URL : <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2949/3/sochializ.pdf> (дата звернення: 07.05.2023).
8. Меркулова Н. Серед жахів війни. У 75 % дітей України травмована психіка. URL : <https://gromada.group/news/statti/23944-sered-zhahiv-vijni-u-75-ditej-ukrayini-travmovana-psihika> (дата звернення: 09.05.2023).
9. Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану : додаток 1 до листа МОН № 1 / 3845-22 від 02.04.2022. URL : <https://mon.gov.ua/ua/pr/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikiv-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 07.05.2023).
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Т. 2. Київ : Радянська школа, 1976. 670 с.
11. Суятинова К.Є. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Умань, 2016. 294 с.
12. Процик Л., Пампура І. Психологічні особливості та правовий захист дітей в період збройного конфлікту. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5, № 11. С. 253–267. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_5_11_19 (дата звернення: 07.05.2023).
13. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : монографія. Київ : Міленіум, 2008. 400 с.
14. Сіваш С.В. Професійна підготовка майбутніх вихователів до соціалізації дітей дошкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 55. Т. 2. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/55/part_2/35.pdf (дата звернення: 07.05.2023).
15. Чайка І. Ю., Цокур Є.Г. Діти-комбатанти у постконфліктному періоді: проблема відповідальності і захисту прав дитини (зарубіжний досвід для України). *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 15–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_2_5 (дата звернення: 08.05.2023).
16. Через агресію рф в Україні постраждали 1444 дитини. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3706226-cerez-rosijsku-agresiu-v-ukraini-postrazdali-1-444-ditini.html> (дата звернення: 08.05.2023).
17. Samara M, Hammuda S, Vostanis P, El-Khodary B, Al-Dewik N. Children's prolonged exposure to the toxic stress of war trauma in the Middle East. *BMJ*. 2020 Nov 19; P. 371.

REFERENCES

1. Bondarenko V. (2022) Problemy social'noji adaptaciji molodshykh shkoljariv v umovakh vojennoho chasu. [Problems of social adaptation of younger schoolchildren in wartime conditions] Veresenj. T. 2, № 93. 78–94. [in Ukrainian].
2. Dity i socium (2006) : Osoblyvosti socializaciji ditej doshkil'nogho ta molodshogho shkil'nogho viku. [Children and society: Peculiarities of socialization of children of preschool and primary school age]: monohrafija / A. M. Boghush, L. O. Varjanycja, N. V. Ghavrysh [ta in.]; nauk. red. A.M.Boghush. Lughansjk : Aljma-mater, 368. [in Ukrainian].
3. Dokash V. I., Onufrijeva L. A., Rudzevych I. L. (2014) Socializacija osobystosti: sociopsychologichnyj kontekst. [Socialization of personality: sociopsychological context] Problemy suchasnoji psykholohiji. Vyp. 24. 177–190. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_24_18/ [in Ukrainian].

4. Zhurba K. (2022) Vijna jak chynnyk vplyvu na smyslozhyttjevu sferu suchasnykh pidlitkiv. [War as a factor influencing the meaningful sphere of modern teenagers] Nova pedagoghichna dumka, № 2. 105–109. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/732806/1/457-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1291-1-10-20221109.pdf> [in Ukrainian].
5. Zagharnycjka I. I. (2011) Fenomen dytynstva: filosofsjko-sociologhichnyj analiz [The phenomenon of childhood: a philosophical and sociological analysis] : monohrafija. Kyjiv : Vydavnytstvo Nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu im. M. P. Draghomanova. 320. [in Ukrainian].
6. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrajiny shhodo posylennja socialjnogho zakhystu ditej ta pidtrymky simej z ditjmy : Zakon Ukrajiny vid 26 sichnja 2016 r. № 936-VIII (2016) / Verkhovna Rada Ukrajiny. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajiny. № 10. St. 99. [in Ukrainian].
7. Kurylo V. S., Savchenko S. V., Karaman O. L. (2018) Socializacija osobystosti v umovakh ghibrydnoji vijny na skhodi Ukrajiny. [Socialization of personality in the conditions of hybrid war in the east of Ukraine] : monohrafija. Kyjiv : Talkom, 240. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2949/3/sochializ.pdf> [in Ukrainian].
8. Merkulova N. (2023) Sered zhakhiv vijny. U 75 % ditej Ukrajiny travmovana psykhyka. URL: <https://gromada.group/news/statti/23944-sered-zhakhiv-vijni-u-75-ditej-ukrajini-travmovana-psyhika> [in Ukrainian].
9. Metodychni rekomendaciji shhodo zdijsnennja osvितnjoji dijaljnosti z pytanj doshkiljnoji osvity na period diji pravovogho rezhymu vojenjnogho stanu (2022) : dodatok 1 do lysta MON № 1 / 3845-22 vid 02.04.2022. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikiv-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voyennogo-stanu-v-ukrajini>. [in Ukrainian].
10. Sukhomlynsjkyj V. O. (1976) Vybrani tvory. [Selected works] : v 5 t. T. 2. Kyjiv : Radjansjka shkola. 670. [in Ukrainian].
11. Suiatynova K. Je. (2016) Socializacija ditej starshogho doshkiljnogho viku v sim'jakh rozluchenykh batjkiv. [Socialization of preschool children in families of divorced parents] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05. Umanj, 294. [in Ukrainian].
12. Procyk L., Pampura I. (2019) Psykholohichni osoblyvosti ta pravovyj zakhyst ditej v period zbrojnogho konfliktu. [Psychological features and legal protection of children during armed conflict] Psykholohichnyj chasopys. T. 5, № 11. 253–267. [in Ukrainian].
13. Roghaljsjka I. P. (2008) Socializacija osobystosti u doshkiljnomu dytynstvi: sutnistj, specyfika, suprovid. [Socialization of personality in preschool childhood: essence, specificity, support] : monohrafija. Kyjiv : Milenium, 400. [in Ukrainian].
14. Sivash S. V. (2023) Profesijna pidghotovka majbutnikh vykhovateliv do socializaciji ditej doshkiljnogho viku. [Professional training of future educators for the socialization of preschool children] Innovacijna pedagoghika. Vyp. 55. T. 2. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/55/part_2/35.pdf. [in Ukrainian].
15. Chajka I. Ju., Cokur Je. Gh. (2019) Dity-kombatanty u postkofliktnomu periodi: problema vidpovidaljnosti i zakhystu prav dytyny (zarubizhnyj dosvid dlja Ukrajiny). [Child combatants in the post-conflict period: the problem of responsibility and protection of children's rights (foreign experience for Ukraine)] Politychne zhyttja. № 2. 15–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_2_5 [in Ukrainian].
16. Cherez aghresiju rf v Ukraini postrazhdaly 1444 dytyny (2023). URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3706226-cerez-rosijsku-agresiu-v-ukraini-postrazhdali-1-444-ditini.html>. [in Ukrainian].
17. Samara M, Hammuda S, Vostanis P, El-Khodary B, Al-Dewik N. (2020) Children's prolonged exposure to the toxic stress of war trauma in the Middle East. BMJ. Nov 19; 371.